

LECTIO PRAECURSORIA

Pekka Niiranen

Työleirien saaristo. Suomen työleirijärjestelmä vuosina 1942–1944

Jatkosodan ajan Suomea on tähän saakka totuttu pitämään jonkinlaisena kansalaistalkoiden ihannemaana. Tämän idealisoidun kuvan mukaan kotirintama osallistui kansakunnan sotaponnisteluihin nurkumatta, pyyteettömästi ja yksituumaisesti – ja vieläpä vapaaehtoisesti. Tätä käsitystä tukevat ajan kuvat, joissa heinäpellolle mennään iloisesti, mieli ja vaatteet putipuhtaina.

Tämä eetos näkyy myös Tammenlehvän Perinneliiton perinnetyöryhmän julkaisemassa lehtisessä vuodelta 2012. Lainaan siitä yhden lauseen: ”Sotavuosien naisten perintö tuleville sukupolville on kertomus uhrautuvaisuudesta, sitkeydestä, lähimmäisen huomioon ottamisesta, velvollisuudentunnosta ja vahvasta tulevaisuuden uskosta.” Tämä kaikki on tietysti totta – mutta vain osittain. Vanha talkooperinne oli todellakin se, jolla jatkosotaan kotirintamalla lähdettiin, mutta joka pian osoittautui riittämättömäksi.

Vuosina 1941–1944 käyty jatkosota merkitsi suomalaisen yhteiskunnan liikekannallepanoa. Suomi mobilisoi alkuvaiheessa sotaan yli 610 000 miestä ja naista, eli noin 16 prosenttia kansasta. Teollisuuden miestyöntekijöistä oli asepalveluksessa puolet ja maatalouden miestyövoimasta peräti kolme neljästä. Naisten osuus teollisuuden työvoimasta kasvoi noin puoleen, sotatarviketeollisuudessa jopa lähes 75 prosenttiin. Tämä taas merkitsi sitä, että kaikkien oli osallistuttava yhteisiin ponnisteluihin, eikä vapaamatkustusta sallittu.

Suomessa otettiin vuonna 1942 käyttöön yleinen työvelvollisuus. Työvelvollisia olivat lähtökohteisesti kaikki 18–54-vuotiaat, joiden oli otettava vastaan se työ, jonka viranomaiset tarjosivat. Tarvittaessa työmääräys voitiin antaa myös 64-vuotiaille, joissakin tapauksissa jopa seitsemänkymppisille. Vastaavasti nuoria, 15–17-vuotiaita, voitiin määrätä töihin nuorena työvelvollisena. Työvelvollisuuslakia rikkoville miehille perustettiin puolustusvoimien alainen kurikomppania, ja vastaavanlainen rangaistuspaikka tuli myös naisille. Työvelvollisuutta rikkova nainen voitiin määrätä hallintopäätöksellä enintään vuodeksi naisten erityiseen työmuodostelmaan.

Leiriä ylläpiti kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö, jossa työmuodostelmaa kutsuttiin niin kurileiriksi kuin työleiriksikin. Rakkaalla lapsella oli kuitenkin myös muita nimiä, sillä aikalaiset kutsuivat leiriä myös pakkotyöleiriksi, rankaisukomppaniaksi ja keskitystyöleiriksi. Esityksen leirille pystyi tekemään kunnan työvoimalautakunta, mutta päätöksen leiripassituksesta teki kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö, joka johti ja valvoi työvelvollisuuden toimeenpanoa. Leirijaksi muodostui käytännössä vähintään neljä kuukautta tai se aika, joka naiselta kului 75 halkomotin tekemiseen.

Naisten erityisen työnuodostelman eli kurileirin johtoa ja leiriläisiä Luumäen Askolassa vuoden 1942 syksyllä. Leiri siirtyi vuoden 1943 alussa Luumäeltä Lapinlabden Martikkalaan, josta se siirtyi vuoden 1944 keväällä Harvialan kartanon maille Vanajaan. Kuvassa oikealla karvalakkinen kurikomppanian johtaja rakennusmestari Maritta Mikkonen. Kuva: Museovirasto.

Oma leiri löytyi myös naisille, jotka eivät rikkoneet työvelvollisuuslakia, mutta joita muuten pidettiin ”vaikeina”. Tällaisia naisia ei voitu heidän maineensa, elintapojensa, siveellisen kuntonsa tai käytöksen vuoksi laittaa töihin niin sanottujen kunnan kansalaisten joukkoon esimerkiksi maatalousleirille tai yksityiselle maatilalle. Näiden naisten ei voitu kuitenkaan antaa olla vapaana, sillä riskinä oli, että he olisivat lietsoneet samanlaista työhaluttomuutta toisiin työvelvollisiin.

Yksi työleirijärjestelmän keskeisiä luojia oli kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön naistyövoima-asian tarkastaja Margit Borg. Hänen mukaansa olisi ollut väärin antaa näiden ”vaikeiden” naisten päästä livistämään yhteisestä työkampanjasta. Borg kutsui tällaisia naisia ”sekundatyövoimaksi”, mutta yleisen edun ja tasapuolisuuden nimissä myös heidät oli pantava tuottavaan työhön. Ratkaisuksi keksittiin erikoisleirit, joille näitä ”vaikeita” naisia sijoitettiin tekemään metsätöitä ja nostamaan turvetta. Kuten kurikompaniasta, myös erikoisleiriltä vapautuminen edellytti 75 halkomotin tekemistä. Se taas ei työhön tottumattomalle kaupunkilaiselle ollut aina ihan helppoa.

1900-luvun poliittista historiaa on vaikea kirjoittaa ilman Urho Kekkosta, eikä omakaan tutkimukseni muodosta poikkeusta tästä säännöstä. Jatkosodan aikana Siirtoväen huollon keskuksen johtajana toiminut Kekkonen ehdotti jo heti talvisodan jälkeen työkompanioita naisille, ja vuoden 1942 syksyllä hän kiinnitti katseensa romaneihin. Kekkonen kirjoitti Pekka Peitsen nimimerkillä Suomen Kuvalehteen artikkelin, jossa hän esitti Suomen ”mustalaiskysymyksen kokonaisratkaisua”. Kekkonen mukaan osana tätä ratkaisua olisivat työleirit, jonne romanit oli passitettava.

Kekkonen ajattelu kiteytyy merkinnässä, jonka hän vähän myöhemmin teki erään kirjeen marginaaliin: ”Mustalaisia varten lienee perustettava keskitysleiri, eihän niistä muuten selviä.” Kekkonen sanat tulivat lihaksi, sillä Siirtoväen huollon keskus avasi jo seuraavana vuonna työleirin romanimiehille. Idea-

na oli vähentää huoltoavustusta saavien romanien määrää, mutta leiri jäi lyhytaikaiseksi kokeiluksi. Samoin kävi myös romaniniaisille perustetulle leirille. Nämä romanileirit ovat mielenkiintoinen episodi, sillä toisin kuin muut työleirit, ne perustettiin etnisin perustein, ainoastaan romaneille. Naisille yritettiin myöhemmin vielä omaa erikoistyöleiriä, mutta myös se kokeilu epäonnistui.

Työleirijärjestelmä huipentui, kun eduskunta säätöi vuonna 1943 lain erikoistyöleireistä. Niihin oli mahdollista lähettää vuodeksi sellaisia naisia ja miehiä, joilla oli pahennusta herättäviä elintapoja tai jotka vieroksuivat työtä. Kriteerit olivat siis varsin väljät ja tulkinnanvaraiset. Leirille joutuneiden naisten ikähaitari oli 18 ja 59 vuoden välissä, kun taas miehet olivat iältään 19-vuotiaasta aina 61-vuotiaaseen. Leiriläiset kuuluivat ammattinsa ja koulutuksensa perusteella pääosin alempaan sosiaaliryhmään. Miesten yleisimmät ammattinimikkeet olivat sekatyömies ja työmies, naisilla taas työläinen. Leirille määrättyistä naisista hieman yli puolet oli ollut tekemisissä poliisin kanssa jo aiemmin, miehistä taas poliisin tuttuja oli enemmän kuin kolme neljästä. Monilla leiriläisillä oli rikosrekisteri, ja myös sukupuolitauti sekä vähintäänkin epäily irtolaisuudesta olivat leiriläisten joukossa muuta väestöä yleisempiä.

Työvelvollisuuden soveltaminen päättyi syksyllä 1944, ja pian sen jälkeen päättyi myös työleirijärjestelmä. Viimeiset erikoistyöleiriläiset vapautuivat vuoden 1944 viimeisenä päivänä. Olen tutkimuksessani arvioinut, että erityyppisille työleireille lähetettiin jatkosodan aikana vastoin henkilöiden omaa tahtoa ainakin 2 500 ihmistä. Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö määräsi naisten erityiseen työmuodostelmaan 261 naista, kun taas ministeriön alaisille erikoistyöleireille passitettiin yhteensä 796 miestä ja naista. Vuosien 1942–1944 Suomen työleirit olivat osa sota-ajan kotirintaman mobilisointia. Työ oli naisten taisteluosuus kansakunnan sodankäynnissä, ja työvoiman saamista maa- ja metsätaloustöihin pidettiin maan elintarvike- ja polttoainehuollon kannalta elintärkeänä. Tässä taistelussa ei voinut olla sivustakatsojia, vaan kaikkien oli oltava siinä mukana – joko vapaaehtoisesti tai sitten pakon edessä.

Naisille perustetut erityyppiset työleirit olivat kuitenkin enemmän psykologiaa ja kontrollia kuin ekonomiaa. Valtion ylläpitämät työleirit eivät kannattaneet itse itseään, eivätkä leiriläisten omalla työllään hankkima palkka riittänyt usein edes päivittäisen aterian maksamiseen. Kuvaavaa on se, että halkoleirillä ei saatu tehtyä edes sen vertaa halkoja, että niillä olisi voitu lämmittää leirin uunia. Työleirejä katsottiin kuitenkin tarvittavan. Leirille määrätty miehet ja naiset olivat poissa muiden silmistä, jolloin he eivät omalla olemassaolollaan voineet heikentää kotirintaman yhteishenkeä ja työmoraalia. Kurikompanian osalta kyse oli myös pelotteesta: jos et ole kunnolla ja tee sinulle määrättyä työtä, niin joudut leirille.

Turun yliopistossa jubannusviikolla järjestetyn väitöstilaisuuden vastaväittäjänä toimi sotahistorian emeritusprofessori Martti Turtola (vas.) ja kustosena Turun yliopiston poliittisen historian emeritusprofessori Timo Soikkanen. Väittelijä Pekka Niiranen työskentelee Ylen toimittajana Kuopiossa. Kuva: Tiina Lintunen.

Työleirejä ei sodan jälkeen kokonaan haudattu, sillä vaikka lakia erikoistyöleireistä ei sodan jälkeen enää sovellettu, se oli voimassa vielä 48 vuotta. Erikoistyöleirilaki kumottiin näet vasta vuonna 1991, jolloin säädettiin poikkeusoloja koskeva valmiuslaki. Valmiuslaki ei puolestaan jäänyt kuolleeksi säädökseksi, sillä se otettiin käyttöön kaksi vuotta sitten keväällä, kun koronavirus levisi Suomessa. Valtioneuvosto antoi silloin myös asetuksen, jolla terveydenhuollon työntekijöille varauduttiin asettamaan työntekijöille työvelvoite. Samassa valmiuslain pykälässä on mahdollisuus myös yleiseen työvelvollisuuteen.

Dosentti, TT Pekka Niirasan poliittisen historian alaan kuuluva väitöskirja ”Työleirien saaristo. Työleirijärjestelmä Suomessa vuosina 1942–1944” tarkastettiin Turun yliopistossa 22.6.2022. Vastaväittäjänä toimi professori emeritus Martti Turtola Maanpuolustuskorkeakoulusta ja kustoksena professori emeritus Timo Soikkanen Turun yliopistosta. Väitöskirjan on julkaissut Readme.fi. ISBN: 9789523733879.